

De bouwers van de omwalling

Na de belegering door de Gelderse troepen onder leiding van Maarten van Rossum, beslist de stad een nieuwe omwalling te laten bouwen.

De constructie van een nieuwe omwalling was voor de stad financieel en organisatorisch een zware opgave. Massale hoeveelheden bouwmaterialen werden aangevoerd en duizenden werklieden werden ingezet om aarde uit te graven, muren en bolwerken te metsen en bruggen, poorten en vesten aan te leggen. Ook boeren, vrouwen en bedelaars werkten mee aan de wallen.

In een eerste fase werd de omwalling gebouwd onder toezicht van de stedelijke meester-metsers. Door dit degelijke, maar dure werk, en ook door fraude, belandde de stad al snel in grote schulden. Met de oprichting van de Fortificatiekas in 1546 kwam er meer financiële controle. In de jaren 1551-1553 had Gilbert van Schoonbeke het monopolie over de werken en de aanlevering van materialen. Door een efficiënte organisatie slaagde hij erin de omwalling in recordtempo af te werken.

Een greep uit de archieven:

Sterckte, fortificatiën versterking, omwalling
Bollewerck, blockhuys bastion
Streckmuur recht stuk stadsmuur
Metselrye metselwerk
Orduyn witte kalkzandsteen aan grachtzijde

Deel van het stadsleven

De Spaanse omwalling werd gebouwd door Keizer Karel in 1542-1553, toen Antwerpen de grootste stad van de Nederlanden was, een welvarende handelsstad met talloze buitenlandse kooplieden, maar bedreigd door de noordelijke opstandige provincies. De ingenieur Donato Di Boni werd aan het hof van de Keizer aangesteld om de nieuwe versterking uit te tekenen. Hij hanteerde daarbij de stijl van de vroege Italiaanse vestingbouw, waarvan in de Lage Landen erg weinig versterkingen bewaard bleven. Het resultaat was een monumentale versterking met negen bastions (vijfhoekige uitsprongen), acht fronten (rechte stukken muur) en vijf Renaissancepoorten met bruggen over de gracht en een buitengrachtmuur. Later in de 16de eeuw werd onder het bewind van Filips II en de hertog van Alva een citadel gebouwd, ook het Zuidkasteel of de dwangburcht genoemd. Deze vijfhoekige citadel kazerneerde namelijk soldaten die de stad mee onder controle moesten houden.

De majestueuze Renaissancepoorten moesten jammer genoeg in de 19de eeuw wijken voor de nieuwe stadsontwikkeling. Net deze poorten waren de plaats van Blijde Intredes, belangrijke plechtigheden en volkse activiteiten, zoals schaatsen op de dichtgevroren vesten. Enkele keren werd er hevig gevochten, onder andere tijdens de Franse furie in 1583 en de Franse belegering van de citadel in 1832.

De bouw van een volledig nieuwe moderne omwalling was in die tijd uniek. Op het einde van de 16de eeuw schreef de Italiaanse koopman en geschiedschrijver Lodovico Guicciardini hierover dat Antwerpen zonder twijfel de sterkste stad van Europa was.

Spaanse omwalling in zicht

© Stadsarchief

Kipdorppoort

© Stadsarchief

De omwalling werd in delen uitbesteed aan fortificatiemeesters. Een fragment uit de eed die ze moesten afleggen (1542):

Ende zal myn uysterste doen om in alle zaken aengaende het prouffyt vander stadt te voorderen en de schade te verhueden, ende bezunder zal alle neersticheyt doen ende seer scherpelick toesien dat de bestedinge vanden wercken der fortificatiën aengaende, gedaen worden te minsten pryse ende ten meesten oirboir ende prouffyte vander stadt, ...

Bevelschrif van Maria van Hongarije, 16 augustus 1542:

- alle huizen, gebouwen en bomen moeten gesloopt worden binnen een straal van 500 passen van de vesten
- geen enkel nieuw gebouw mag binnen de stad op 100 voeten van de wal opgericht worden
- metsers en timmerlui zijn verplicht te komen werken (aan een redelijk salaris)
- niemand mag zonder toestemming aan een ander gebouw werken
- van plaatsen en hoven dichtbij de vesten mag men zoveel aarde wegnemen als nodig, met zo min mogelijk schade voor eigenaars

Voor de stenen afwerking aan de gracht gaan de bouwmeesters op zoek naar de beste steen. In Glabbeek wordt de kwaliteit van de steen getest door er kanonballen op af te schieten waarbij de steen goed stand houdt!

Uit het Antwerpse stadsarchief is volgende tekst bewaard... (1544)

Coterau (heer van Glabbeke) *aende stadt van Bruessele onleendt gehadt een groote busse (kanon) meerder dan een falconet, de welcke hy heeft doen vueren tot Glabbeke ende heeft aldaer den selven steen tot diversche stonden ende plaetsen doen beschieten ... ende bevonden hebbende by experientien ter presentien van vele goede persoonen oft mannen dat opden selven steen die cloten van gegoten yser (kanonballen) al en stucken sprongen sonder den steen te quetsene oft te schendene.*

Colofon

Teksten en beelden:

Karen Minsaer, Tim Bellens, Anne Schryvers, Katelijne Geerts, Gerda Vercammen m.m.v. stad Antwerpen / Stadsontwikkeling, AG Stadsplanning, Waterwegen en Zeekanaal, Artesis Hogeschool Antwerpen, Stadsarchief Antwerpen, MAS / Nationaal Scheepvaartmuseum, Museum Plantin-Moretus / Prentenkabinet – UNESCO Werelderfgoed

Vormgeving:

Stad Antwerpen | Marketing & Communicatie | Augustus 2013
C 3241880

Verantwoordelijke uitgever:

Patricia De Somer, Grote Markt 1, 2000 Antwerpen

Wettelijk depotnummer:

D/2013/0306/193

Stad Antwerpen dienst archeologie

Grote Markt 1 – 2000 Antwerpen

archeologie@stad.antwerpen.be

http://archeologie.antwerpen.be

STAD ANTWERPEN

www.antwerpen.be
03 22 11 333

Kennismaking met de Antwerpse stadsversterking uit de Gouden Eeuw

De parels in de ketting

Sint-Michielsbastion

De Spaanse omwalling sloot aan op de Schelde, in het noorden met het bastion Kattenberg en in het zuiden met het bastion aan de Kronenburgtoren. Tussen deze versterkte uiteinden lag de trotse middeleeuwse rede met tientallen torens, waterpoorten en werven. Centraal lag 'de Werf', het hart van de handelsstad, aan de voet van de vroegere burcht.

Het DNA van de stad ligt nog onder de Scheldekaaien. Door de Scheldebastions tot hun recht te laten komen, kunnen we het Staats-Spaanse verhaal brengen: het conflict van de stad in de woelige 16de eeuw, wanneer sociale en religieuze onlusten grote invloed uitoefenden op het politieke bestel.

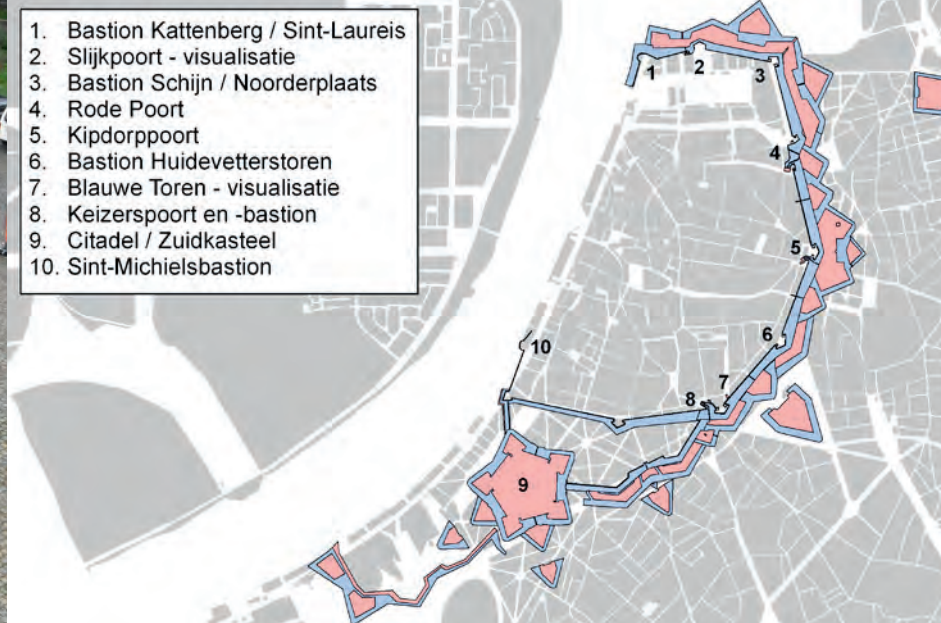
Aan de omwalling werd onder Alva een citadel toegevoegd en in 1608 besloot burgemeester Rocox na een aanval op de stad om een nieuw bastion op te trekken aan de voormalige Sint-Michielsabdij. Dit bleef lang een belangrijk verdedigingspunt. Onder Napoleon werden de muren van het Sint-Michiels bastion wel verlaagd en op de plaats van de stadsmuur kwam een reeks scheepswerven voor de bouw van een oorlogsvloot. Bij de rechttrekking van de Scheldekaaien op het einde van de 19de eeuw werden deze muren ingesloten door de nieuwe kaai.

foto: Jan Marstboom

Naar aanleiding van de heraanleg van de Scheldekaaien werd archeologisch vooronderzoek uitgevoerd naar de locatie en de bewaringstoestand van de bastionresten. De stadsarcheologen stelden vast dat de zuidelijke flank van het bastion goed bewaard bleef en onder Napoleon een nieuwe façade kreeg in blauwe steen. Deze muren waren ooit aan het Scheldegetij blootgesteld en zitten nog zeven meter diep.

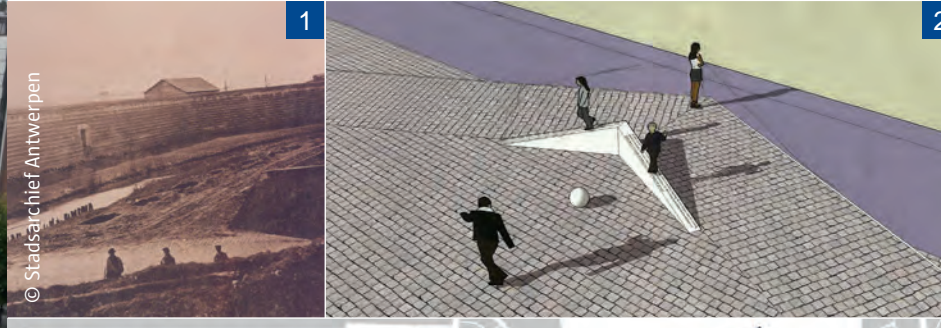
Het ontwerpteam voor de Scheldekaaien werkt aan een visie over hoe de geplande nieuwe parking kan aansluiten op de archeologische site van het bastion, de stadsmuur en de scheepswerven. Het rijke en boeiende verleden kan zo een nieuwe plek krijgen in het toekomstige ontwerp. De zone van de Scheldekaaien tussen Sint-Andries en Zuid zal de volgende jaren door archeologisch onderzoek ongetwijfeld heel wat nieuwe informatie over het verleden prijsgeven.

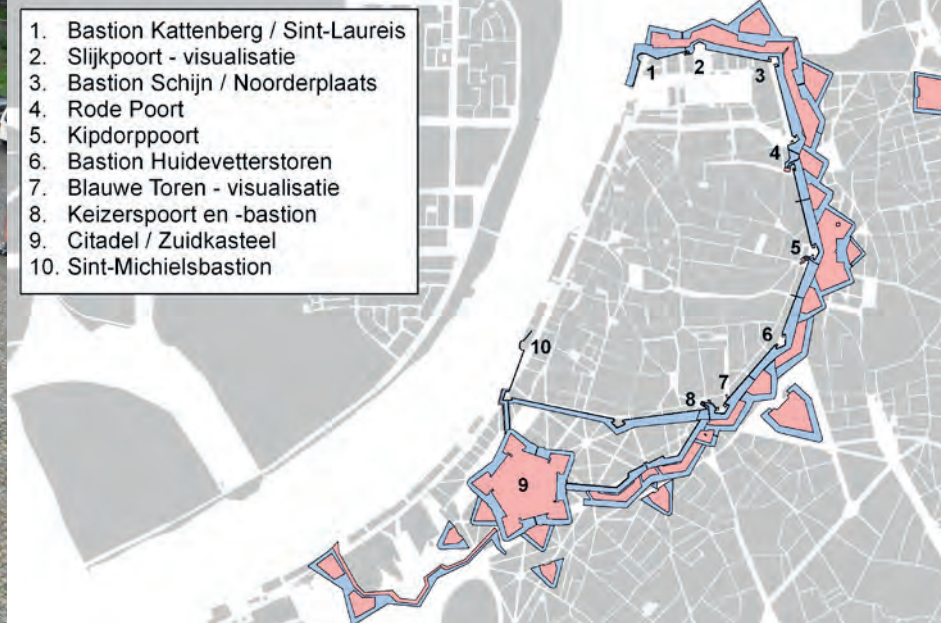
© Stadsarchief Antwerpen

© Stadsarchief Antwerpen

© Stadsarchief Antwerpen

© Stadsarchief Antwerpen

© Stadsarchief Antwerpen

© Stadsarchief Antwerpen

© Stadsarchief Antwerpen

© Stadsarchief Antwerpen

© Lumecore - Toon Grobet

© Stadsarchief Antwerpen

Kipdorppoort: de oudste brug van 't stad?

Belangrijke poorten en bastions zijn/waaren gelegen waar nu de Noorderleien zijn. Wanneer die worden heraangelegd kan de Spaanse omwalling een inspiratiebron en een meerwaarde voor het ontwerp zijn. De Kipdorppoort is naast de Keizerspoort een hoofdtoegang tot de stad geweest. Uit recent archeologisch onderzoek blijkt dat de Kipdorppoort, inclusief de gewelven, nog onder de leien bewaard bleef. Ook de bastionflank met de vloeren van de kazemat zijn nog intact. Het is wenselijk om dit erfgoed na te laten aan deze en komende generaties, door het te integreren in het nieuwe ambitieuze ontwerp voor het Operaplein. In 2012 werd alvast een vooronderzoek gevoerd door middel van diepe schachten, om de exacte positie en bewaringstoestand van de vestingresten in kaart te brengen.

Keizerspoort

Van de Spaanse omwalling is in het straatbeeld niets meer te zien. In de tweede helft van de 19de eeuw werd zij afgebroken om plaats te maken voor een stadsboulevard. De wallen werden geslecht en de grachten gedempt, maar ondergronds bleef de blauwdruk bewaard. Tijdens de heraanleg van het zuidelijk deel van de leien kwam het bastion van de Keizerspoort op de middenberm van de Frankrijklei vrij te liggen en kon een gedeelte worden gevrijwaard door verplaatsing naar een nieuwe plek in de parking Nationale Bank. Het is de bedoeling om binnen de stad, daar waar mogelijk, de parels van de omwalling terug zichtbaar te maken. Dit kan ofwel door het zichtbaar maken van het tracé in nieuwe materialen, ofwel door het tonen van de resten zelf.

In samenwerking met de Artesis Hogeschool werkt de stad aan een visie over hoe met resten van de stadsomwalling kan worden omgegaan. De stad maakte ook deel uit van het Interregproject 'Forten en Linies in Grensbreed Perspectief' waardoor de Spaanse omwalling nu virtueel aansluiting vindt met de Staats-Spaanse linies. De Staats-Spaanse linies zijn het geheel van forten, dijken en linies, ontstaan tijdens de Tachtigjarige oorlog tussen Staatse en Spaanse troepen. Een oorlog die uiteindelijk heeft geleid tot een splitsing in noordelijke en zuidelijke Nederlanden. De herwaardering van deze oude versterkingen behoorde tot een van de doelstellingen van het project. Het Keizersbastion werd met Europese subsidies uitgebouwd tot onthaalpoort voor de Spaanse omwalling. De contouren van de nabijgelegen middeleeuwse Blauwe Toren werden gevisualiseerd in de nieuwe aanleg van het Blauwetorenplein.

© Stadsarchief Antwerpen

foto: Jan Marstboom

© Collectie MAS Nationaal Scheepvaartmuseum